

Carrington y si la estrecha amistad que las unía no desafía nuestros prejuicios sobre la individualidad y la originalidad. El ensayo de Alejandra Zanetta va encaminado a demostrar que en la obra de Varo, al igual que en la de Ángeles Santos y Maruja Mallo, se aprecia un simbolismo y una serie de valores inspirados en el concepto de la diosa (una soñada hermandad entre iguales, una reconciliación con la naturaleza). Mangini aborda la cuestión del exilio y del peso que tuvo la Guerra Civil en tres pintoras que buscaban, cada una a su manera —pero con desigual fortuna— liberarse de los fantasmas de su país en guerra. Por último Antonina Rodrigo estudia la labor en México de tres artistas coetáneas de Varo —Manuela Ballester, Elvira Gascón y María Teresa Toral—, para rescatar su memoria en el país natal.

Para facilitar el acceso al análisis se ha incluido al final un generoso conjunto de ilustraciones en color, junto a una bibliografía y cronología de la trayectoria de la artista. De esa manera el libro se lee como una excelente y necesaria herramienta para especialistas al tiempo que sirve de introducción a un público más amplio.

ROBERTA ANN QUANCE

quance.robtaann@gmail.com

Investigadora independent

D.O.I.: 10.1344/105.000002465

Maria-Mercè Marçal. L'escriptura permeable

Caterina Riba

Vic, Editorial Eumo, Col·lecció Capsa de Pandora, 2014, 240 pp. ISBN: 978-84-9766-522-3

Des de finals dels 70 la producció literària catalana compta amb una forta presència de veus femenines que van reforçant la genealogia d'escriptors gràcies a l'abundància d'obres publicades, la qualitat i les temàtiques de les quals estableixen una continuïtat en el panorama de la literatura escrita per dones als Països Catalans. L'obra de Maria-Mercè Marçal s'inscriu doblement en aquest moviment: primer, per la seva magnitud creativa, i segon, pel seu compromís per restaurar i nodrir aquesta genealogia femenina. Aquesta poeta explora una identitat de gènere específica, a conseqüència del seu doble estatut minoritari com a dona i a la vegada com a subjecte que parla i escriu una llengua minoritària, el català. Així, la poètica de la diferència sexual troba en Marçal una expressió específica, que ha donat lloc a varis estudis sovint centrats en la interacció dels conceptes de "dona" i "escriptura", que segueixen les pautes dels estudis de gènere i la ginocrítica. L'aportació del recent estudi publicat per

Caterina Riba sobre l'obra de Marçal que presentarem ara se situa en un altre nivell: ofereix una perspectiva comparatista i parteix del concepte de la intertextualitat per analitzar la paraula marçaliana com un procés de significació obert.

Aquesta ressenya l'hauríem pogut començar de manera més acadèmica dient que el llibre *Maria-Mercè Marçal. L'escriptura permeable* està basat en la tesi que li va valer a l'autora Caterina Riba el Premi Josep Carner de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 2013, i que, per tant, es defineix com un estudi acurat sobre el significat de l'obra de Maria-Mercè Marçal, amb totes les qualitats d'un treball d'investigació universitari. Per satisfer els crítics literaris, podríem afegir que el plantejament de la investigadora se situa en la cruïlla dels estudis culturals i de gènere, demostrant la seva erudició literària i la seva capacitat per establir dispositius d'interpretacions de la paraula marçaliana, tot deixant el procés de significació obert a noves lectures. El volum es divideix en dues parts. La primera part està dedicada a la genealogia femenina que Marçal volia recuperar i també a les teories feministes —nord-americana, francesa i italiana— amb les quals dialoguen els seus textos. S'ha d'afegir, però, que aquesta primera part acaba amb l'anàlisi de la *meta-escriptura femenina* —terme encunyat per l'autora C. Riba— que correspon a la teorització sobre l'acte d'escriure que Marçal duu a terme dins la seva producció poètica, és a dir l'autoreflexivitat del seu discurs poètic. La segona part del volum analitza la reformulació de les imatges de la dona, des de les bruixes i altres figures de la tradició popular, fins al paper de la dona a la Bíblia, la figura del pare, i també considera la construcció identitària del jo femení a partir del diàleg de la poesia marçaliana amb l'obra d'escriptores, com Dickinson, Perkins Gilman i Plath. Com a excel·lent treball d'investigació, el llibre aporta una bibliografia exhaustiva i actualitzada sobre la poeta catalana Marçal.

Aquesta presentació, però, seria molt reductora perquè com ho diu al pròleg Lluïsa Julià, aquest llibre “està escrit des de la perspectiva de la comunitat i la irradiació que produeix l'obra de Marçal”. Efectivament, la sensació que s'endura el lector / la lectora d'aquest volum és la d'una autèntica connexió, d'un diàleg entre la producció marçaliana i aquest estudi concebut com una construcció intertextual oberta del sentit. La proposta de Caterina Riba va més enllà d'un treball científic d'anàlisi rigorosa de tots els vessants de l'obra marçaliana: ens convida a una aventura de lectura sincera i sencera. De la seva aproximació es desprèn tota l'honestedat d'una dona, lectora fidel de Marçal des de l'adolescència, que li ha dedicat moltíssimes hores de lectura i estudi. A través d'un estil plaent, ens ajuda a resseguir, més que desxifrar, els poemes de l'univers marçalí adoptant la perspectiva intertextual que permet connectar els textos entre ells, en particular els de les dones escriptores. La permeabilitat de l'escriptura de Marçal és precisament aquesta capacitat que té l'obra de transformar i absorbir altres textos en una actitud deliberada que no té res a

veure amb el plagi sinó que implica reconèixer l'enriquiment que ens poden aportar els altres / les altres. D'aquest permanent joc de miralls neix la màgia d'aquest assaig de C. Riba, escrit de manera amena per arribar a tothom i acompanyar les persones interessades en la poesia i literatura de Marçal.

Al cap i a la fi, el llibre de C. Riba s'ha de llegir com un indicatiu més dels vincles que uneixen Maria-Mercè Marçal amb la generació actual de dones a la qual pertany C. Riba, i com una baula més en les "cartografies contra l'oblit".

Aquest primer volum el segueix un segon que porta el títol de *Cos endins i s'estructura en tres grans blocs, tal com s'indica en el subtítol *Maternitat, desig i malaltia en l'obra de Maria-Mercè Marçal*. Tenim el convenciment de que aquest nou assaig aconseguirà endinsar-nos en el text-cos marçalà.*

SANDRINE RIBES

san.ribes@orange.fr

D.O.I.: 10.1344/105.000002466

Université Montpellier III

Legados de libertad. El arte feminista en la efervescencia democrática

María Laura Rosa

Buenos Aires, Editorial Biblos, 2014, 150 pp. ISBN: 978-98-7691-312-6

En la última década han aparecido nuevos análisis historiográficos sobre las prácticas del arte feministas y *queer* post '68 y su carácter rupturista frente a los relatos de la modernidad formalista canónica. Gracias a la aplicación de criterios metodológicos que beben de los estudios culturales, estudios de género y estudios visuales principalmente, ensayos como *Legados de libertad* constituyen valiosos documentos que recomponen los fragmentos de una genealogía del arte feminista no siempre validada por la institución (académica y museográfica). Así lo reivindica su autora, María Laura Rosa, que ofrece en 150 páginas un análisis pormenorizado del arte feminista en Buenos Aires durante la década de los '80, gracias al complejo trabajo de recopilación de archivos y testimonios personales de aquel periodo.

El libro se reparte en cinco capítulos. El primero analiza el papel de la Unión Feminista Argentina (UFA) de la mano de la cineasta María Luisa Bemberg, que participó en su consolidación. Se trata de una de las primeras agrupaciones del país en la que confluyeron ámbitos que sistemáticamente habían estado separados (técnico, económico, artístico, político, etc.). Pionera de la llamada segunda ola del feminismo argentino, la UFA introdujo en los '70, aunque tímidamente, algunos de los planteamientos del feminismo anglosajón en los